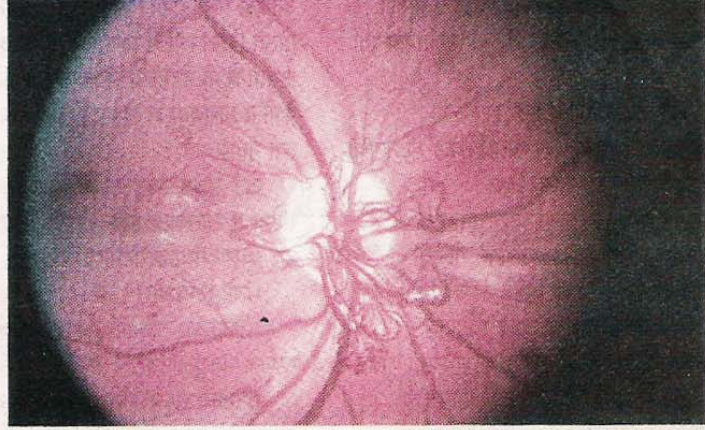

डॉ. सलील
गडकरी

नेत्रतज्ज्ञ, पुणे

डायबेटिक रेटिनोपॅथी : लक्षणे व निदान

मधुमेहामुळे होणारी शरीराची हानी डोळ्यांवर होणाऱ्या दुष्परिणामांतून सहज दिसून येते. मधुमेही व्यक्तींना होणाऱ्या डायबेटिक रेटिनोपॅथी या नेत्रविकारामुळे अंधत्व येण्याची शक्यता अधिक असते. या विकाराची माहिती...

डायबेटिस मेलिटस, अर्थात मधुमेह म्हणजे रक्तात साखरेचं प्रमाण वाढणं आणि त्यावर उपाय म्हणजे येनेकेन प्रकारेण रक्तात वाढलेल्या साखरेचं प्रमाण कमी करणं, हा सर्वमान्य समज बहुतांशी बरोबर असला, तरी ते पूर्ण सत्य नव्हे. कारण, रक्तातील वाढलेली साखर ही या रोगाचं फक्त एक लक्षण आहे. वाढलेल्या साखरेमुळे व ती रक्तात असून शरीरातल्या पेशींना ती वापरता येत नसल्यामुळे जी अनेक रोगलक्षणे आढळतात ती विसरून चालणार नाही. मधुमेही माणसाला शरीराची कुठली तक्रार मधुमेहामुळे असू शकेल याची जाणीव असली तर ती लक्षात येताच त्यावर योग्य ते उपाय करणं त्याला शक्य होईल. अनवधानाने त्या तक्रारीकडे दुर्लक्ष होऊन परिस्थिती काबूत आणणं कठीण किंवा अशक्य व्हायच्या टप्प्यापर्यंत पोहोचणार

नाही.

डोळा हा मधुमेहामुळे अकार्यक्षम होणाऱ्या अवयवांतील महत्त्वाचा अवयव आहे. नुसती दृष्टी वाचविण्यापुरतेच नव्हे, तर मधुमेहामुळे शरीरातील इतर अवयव उदाहरणार्थ किडनी (मूत्रपिंड) किंवा हृदय यात होणाऱ्या बदलांचा अंदाजही डोळ्याच्या तपासणीने लावता येतो. मधुमेहाचे दुष्परिणाम मूलतः रक्तवाहिन्यांमधील दोषांमुळे उद्भवतात. दोषपूर्ण रक्तवाहिन्यांमुळे शरीरातील पेशींना पुरेसा प्राणवायू (ऑक्सिजन) व पुरेसे पोषण मिळत नाही. रक्तवाहिनीतच रक्त गोठू लागते. त्यामुळे त्या भागाचा रक्तपुरवठा पूर्ण बंद पडतो. रक्तवाहिनी ठिसूळ झाल्याने सहज फुटून रक्तस्राव होऊ शकतो. शरीराची एकंदर रोगप्रतिकार व जखम भरून काढण्याची शक्ती कमी होते. हे बदल शरीरातील सर्व अवयवांत

होत असतात आणि डोळा हा एकच अवयव असा आहे, की ज्याच्यातील सूक्ष्म रक्तवाहिन्यांवरचे परिणाम सहज दिसून येतात, जाणवतात.

डायबेटिक रेटिनोपॅथी

डोळ्याच्या जवळजवळ सर्व भागांवर मधुमेहाचा परिणाम होऊ शकतो. तरी अंधत्व येण्याच्या दृष्टीने बघितलं तर 'डायबेटिक रेटिनोपॅथी' हा सर्वात महत्त्वाचा नेत्रविकार आहे.

आज जगातील प्रगत देशात प्रौढांमध्ये अंधत्व येण्याचे सर्वात मोठे कारण मधुमेह आहे. कारण, मधुमेहींसाठी उपलब्ध उत्तम उपचार! हा विरोधाभास वाटेर, पण इन्शुलिन व इतर गोळ्यांमुळे मधुमेही व्यक्ती आता अनेक वर्षे जगते. हे उपचार नव्हते तेव्हा मधुमेह झाल्यावर काही वर्षांतच माणसाचं जीवन संपायचं. या (पान ४पाहा)

दीर्घायुळ्याला साथ श्रवणयंत्राची...

मांडके
हिअरिंग सव्हिसेस्

समृद्धी अपार्टमेंट्स, ९६४, सदाशिव पेठ, ब्राह्मण कार्यालयासमोर, पुणे - ४११०३०
फोन - (०२०) २४४७६२५१, २४४७७२४६ क्रेडीट कार्ड्स स्वीकारतो.

कामाच्या वेळा : स. ९.०० ते सां. ७.३०
रविवार बंद

HINDUSTAN CITY

(पान इक्करून) उलट मधुमेह होऊन २५-३० वर्षे झाली, असं सांगणारे रुग्ण आता खूप भेटतात. मधुमेहाचे दुष्परिणाम होण्यास जितका जास्त काळ मिळतो, तितकी सूक्ष्म रक्तवाहिन्यांत बदल होण्याची शक्यता वाढते.

डायबेटिक रेटिनोपॅथी कुणाला होते?

१) मधुमेहाचा कालावधी जितका अधिक तितकी डायबेटिक रेटिनोपॅथीची शक्यता वाढते.

२) रक्तात वाढलेल्या साखरेचं प्रमाण आटोक्यात न ठेवल्यास रेटिनोपॅथीची शक्यता वाढते.

३) लहान वयात सुरू झालेल्या मधुमेहाला (ज्युवेनाईल डायबेटिक) रेटिनोपॅथी होण्याची शक्यता जास्त असते.

४) इन्शुलिन घेणाऱ्या मधुमेहाला रेटिनोपॅथी असण्याची शक्यता, गोळ्या घेणाऱ्या मधुमेहापेक्षा जास्त असते.

५) मधुमेहाबरोबर उच्च रक्तदाब असल्यास रेटिनोपॅथी होण्याची शक्यता वाढते.

गैरसमज १ : रक्तातल्या साखरेची पातळी काटेकोरपणे नियमबद्ध ठेवली तर रेटिनोपॅथी होणार नाही.

वस्तुस्थिती : दुर्दैवाने हे खरं नव्हे; पण साखर आटोक्यात ठेवल्यामुळे रेटिनोपॅथी लांबणीवर निश्चित टाकता येते. म्हणजे १० च्या ऐवजी कदाचित २० वर्षांनी रेटिनोपॅथी होईल.

गैरसमज २ : इन्शुलिनमुळे रेटिनोपॅथी होत असेल तर ते न घेऊन रेटिनोपॅथी टाळता येईल.

वस्तुस्थिती : इन्शुलिनची गरज गोळ्या, पथ्य व व्यायाम याने कमी न होणाऱ्या साखरेच्या पातळीला आटोक्यात आणण्यासाठी असते. अर्थात, असा मधुमेह जास्त तीव्र स्वरूपाचा असतो व अशा वेळी इन्शुलिन घेतलं नाही तर डोळ्यालाच नव्हे तर जीवालाही धोका निर्माण होतो.

डायबेटिक रेटिनोपॅथी म्हणजे काय?

रक्त व सूक्ष्म रक्तवाहिनी यात मधुमेहामुळे होणारे बदल, त्यांच्या परिणामस्वरूप होणारे नेत्रपटलाचे (रेटिना)

मुदमरणे याची कहाणी म्हणजे डायबेटिक रेटिनोपॅथी.

रेटिनोपॅथीचे टप्पे

१) पहिला टप्पा - बॅकग्राऊंड रेटिनोपॅथी - पार्श्वभूमीतील रेटिनाचे बदल.

अ) सूक्ष्म रक्तवाहिनी बुजून जाणे - त्यामुळे त्या भागात रक्तपुरवठा न होणे.

मधुमेहामुळे रक्तवाहिन्यांच्या भिंती हळू-हळू जाड, चिकट व ठिसूळ होतात. रक्तपेशी अधिक चिकट झाल्यामुळे रक्त शिरेतच गोठतं. रक्तपेशींची प्राणवायू नेण्या-आणण्याची क्षमता कमी होते. या सगळ्यामुळे रेटिनाच्या पेशींना प्राणवायू व पोषण पुरेसे मिळत नाही व त्या गुदमरतात.

ब) सूक्ष्म रक्तवाहिनी गळणे - यामुळे रेटिनावर रक्तस्राव होऊ शकतो किंवा त्यातलं द्रव झिरपल्यामुळे रेटिनाला सूज येते.

मॅक्युलोपॅथी :

बॅकग्राऊंड रेटिनोपॅथीचा एक विशेष प्रकार म्हणजे मॅक्युलोपॅथी.

रेटिनाचा मध्यभाग म्हणजे मॅक्युला हा दृष्टीसाठी सर्वात महत्त्वाचा. प्रकाश किरण या भागावर केंद्रित होतात व सूक्ष्म दृष्टी त्यानेच प्राप्त होते. हा भाग अतिशय नाजूक असतो. तिथे सूज आल्यास, रक्तस्राव झाल्यास किंवा रक्तपुरवठा बंद पडून पेशी मरण पावल्यास केंद्रदृष्टी अंधू होते. लिहिता-वाचताना त्रास होतो.

२) दुसरा टप्पा - प्रॉलिफरेटिव्ह रेटिनोपॅथी - रेटिनावर होणारे नवनिर्मितीचे बदल.

रेटिनाच्या पेशींना पुरेसा रक्तपुरवठा होईनासा झाला, की शरीर ती उणीव भरून काढायच्या प्रयत्नात नवीन रक्तवाहिन्या निर्माण करते. या शिरा रेटिनाच्या पेशींतून न जाता, रेटिना व विहट्रियस जेलीच्या मधून जातात. (डोळ्याचं भिंग व रेटिना या मधला पोकळ भाग विहट्रियस जेली नावाच्या पारदर्शक जाडसर द्रवाने भरलेला असतो.) त्या ठिसूळ असतात व विहट्रियसमध्ये पसरण्याचा त्यांचा कल असतो. त्यांच्यातून रक्तस्राव सहज होतो. रक्तस्राव झाल्यावर अर्थातच त्या डोळ्याला दिसेनासे होते.

या शिरेतून झालेला रक्तस्राव व रक्तद्रव स्रावामुळे विहट्रियस जेली आक्रसू लागते. आक्रस्ताना जेलीला लागून असलेला रेटिना ओढला जातो व फाटतो. हळूहळू संपूर्ण रेटिना आपल्या जागेवरून सरकतो व दृष्टी जाते. अशा तऱ्हेने प्रॉलिफरेटिव्ह टप्प्यावर आल्यावरही जर योग्य उपचार केले नाहीत, तर अंधत्व येणे अटळ असते.

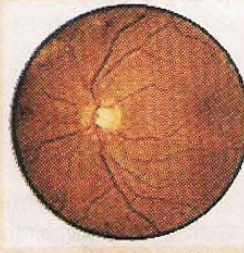
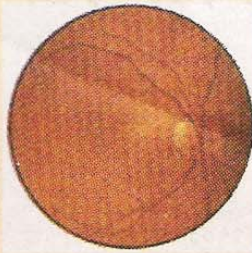
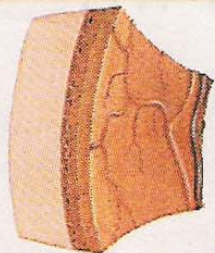
कित्येकदा रुग्ण मला विचारतात, की आता दृष्टी वाचविण्यासाठी डोळ्यावर मोठी शस्त्रक्रिया करावीच लागेल काय? पण अशी वेळ येईपर्यंत मला कसलाही त्रास कसा झाला नाही? कधी डोळा लाल पण झाला नाही, की दुखावला नाही. काल-परवापर्यंत पेपरसुद्धा वाचत होतो. आधी सांगितल्याप्रमाणे रेटिनाचा केंद्रभाग मॅक्युला जर रक्तस्राव, सूज इ.पासून मुक्त राहिला, तर रेटिनाच्या इतर भागांवर होणाऱ्या बदलामुळे दृष्टीत जाणवण्याइतका फरक पडत नाही. म्हणूनच मधुमेह आहे, असं समजल्यावर दर वर्षी रेटिनाची पूर्ण तपासणी नेत्रतज्ज्ञांकडून करून घेणं अतिशय आवश्यक आहे.

गैरसमज : कॉम्प्युटर आय चेक-अप चष्मेवाल्याकडे करून घेतल्यास डोळ्याची पूर्ण तपासणी होते व नेत्रतज्ज्ञांकडे जायचा खर्च वाचतो.

वस्तुस्थिती : कॉम्प्युटर केवळ डोळ्याच्या चष्म्याच्या नंबरचा खूपसा अचूक अंदाज देतो. रेटिनाच काय डोळ्याची इतर कुठलीही तपासणी या मशिन्ने करता येत नाही.

दुर्दैवाने चष्म्याचे काही दुकानदार आणि क्वचित काही डॉक्टरसुद्धा रुग्णाला त्याची कल्पना देत नाहीत. वय झाल्याने दृष्टी कमी झाली किंवा मधुमेह आहे ना, मग दृष्टी उत्तम कशी राहिल, असा समज झाल्याने सुरवातीच्या काळात काही रोगलक्षणे असली तरी त्याकडे दुर्लक्ष केले जाते.

लवकरात लवकर रेटिनोपॅथीचं निदान होऊन आवश्यक ते उपचार करता यावेत, याकरिता रेटिनाच्या रोगांची माहिती असलेल्या नेत्रतज्ज्ञांकडून वार्षिक तपासणी याला पर्याय नाही.

सुदृढ दृष्टिपटल.

डायबेटिक रेटिनोपॅथी झालेले दृष्टिपटल.